

**SYNTRA LIMBURG - CAMPUS HASSELT
OPLEIDING TOERISTISCH GIDS LIMBURG**

Docent: Prof. dr. Hans Geybels

Religieuze cultuur van het alledaagse leven

'H. Barbara in Genk'

(foto mapio.net/s/42494967/)

Cursist: Daniel Rejek

(danielrejek@scarlet.be)

april 2016

Het is bijna ondenkbaar dat je tijdens een bezoek aan de stad Genk niet ergens op een beeld van Sint-Barbara stoot. Helaas zal dit beeld niet altijd opgemerkt worden door de bezoeker of wandelaar. Meermaals loop je een beeld voorbij zonder het op te merken. Je ziet enkel wat je wilt zien. En als je er geen enkele band mee hebt dan heb je er ook geen aandacht voor. En zo

is het ook mij ontgaan dat er in een nis in de voorgevel van de Heilig Hartkerk te Winterslag-Genk, een beeld van Sint-Barbara geplaatst staat. Nochtans geen klein beeld. Vele malen heb ik met bewondering gekeken naar de prachtige glasramen in dezelfde kerk maar ik heb er nooit bij stilgestaan dat ze het levensverhaal van Sint-Barbara weergeven.

Ik herinner mij dat toen ik als kind op de lagere school zat, nu meer dan 50 jaar geleden, we op 4 december, feestdag van Sint-Barbara, een vrije dag hadden. 's Morgens was er een eucharistieviering met heel veel mijnwerkers in de kerk. Voor de rest van de dag waren we vrij. Het was in mijn beleving precies een zondag. Voor de mijnwerkers was het een hoogdag. Er werd ons toen verteld dat Sint-Barbara de patroonheilige van de mijnwerkers was. Ik kan mij niet herinneren dat iemand mij ooit de legende van Sint-Barbara verteld heeft.

Dus wordt het voor mij, zoon van een mijnwerker, op mijn 62ste, hoog tijd om wat meer te weten te komen over Sint-Barbara. Die 'kennis' zal mij ook ten goede komen bij een eventuele gidsbeurt in de stad Genk wanneer ik één of andere beeltenis van deze heilige zal tegenkomen. Sint-Barbara is nog steeds alomtegenwoordig in Genk en in heel de mijnstreek. Ik ga mij in het onderwerp verdiepen en ga antwoorden zoeken op volgende vragen:

- Wie is Barbara ? (haar leven, legenden, Barbara wordt heilig, ...)
- Op welke manier wordt Barbara voorgesteld ? (beelden, schilderijen, prenten, ...)
- Wat betekende ze als heilige voor de mensen in Genk ? (patroonheilige, beschermheilige, verering, vieringen, volksgebruiken, ...)
- In welke vorm kom je Barbara tegenwoordig nog tegen ? (kapellen, verenigingsleven, hedendaagse cultuur, kruiden, ...)

In de vorige eeuwen, voor de ontdekking van de steenkool in de Kempense ondergrond, bestond hier voor de 'keuterboerkes' geenszins de behoefte een heilige te eren waarmee niet direct affiniteit gevoeld werd.

Misschien was Sint-Barbara toch als noodheilige gekend bij de Kempense boeren. Ze behoort tot de veertien bijzondere noodheiligen die aanroepen worden om bescherming af te smeken tegen allerlei onheil.

Of misschien kenden ze reeds de heilzame werking van het Sint-Barbarakruid. In de volksgeneeskunde gebruikt men dit plantje om zijn waterafdrijvende en bloedzuiverende eigenschappen.

Sint-Barbara mocht dan wel tot het begin van 20ste eeuw nagenoeg onbekend zijn bij de Genkse bevolking, ze werd nochtans reeds lang daarvoor aanbeden in de Waalse mijnstreken.

Enig zoekwerk m.b.t. deze heilige heeft mij een drietal weerspreuken opgeleverd maar ik kan niet achterhalen of ze gekend en/of gebruikt werden in onze streken:

1) Sint-Barbara gaat graag in een wit kleed naar het bal.

2) Als Sint-Barbara wil, staat de vriezeman stil.

3) Met Sinte Barbara is het weer soms ... barbaraars.

Pas in 1907, enkele jaren na de eerste aanboring van de steenkoollagen, werd in Genk op 4 december het eerste feest van Sint-Barbara als patrones van de mijnwerkers gevierd door de mijningenieurs. Hiermee werd de aanzet gegeven tot het openbloeien van een nieuwe folklore rond de mijnarbeid. Vanaf dan was 4 december een feestdag voor de mijnwerkers.

Wie was Barbara ?

Barbara leefde in het 3de-eeuwse Nicomedië (het huidige Turkije). Haar bekering tot het christendom situeert zich in het begin van de 4de eeuw, een periode gekenmerkt door felle christenvervolging.

Wat we verder van haar leven en sterven weten zou puur op legendes berusten. Alle versies van haar leven vertellen hoe zij door haar boze vader in een toren werd opgesloten.

Barbara was de dochter van Dioscurus, een rijke heiden uit Nicomedië, en was bekend om haar schoonheid en haar intelligentie. Omdat haar vader als heiden moest toezien hoe zijn dochter zich bekeerde tot het christendom en zelfs liet dopen, liet hij haar opsluiten in een toren. Zo werd ze afgeschermd van minnaars en vooral van het christendom. En misschien zou de eenzaamheid haar op andere gedachten brengen. Maar zijn plan mislukte. Barbara volhardde alleen maar en als symbool van haar trouw aan de Heilige Drievuldigheid liet ze een derde venster in de toren aanbrengen. Toen was voor Dioscurus de maat vol. Hij folterde haar en wilde haar dwingen het geloof af te zweren. Alle folteringten ten spijt bleef Barbara overtuigd christen. (De legende verhaalt dat Christus 's nachts haar wonden verzorgde en dat de roeden waarmee ze afgeranseld werd in pauwenveren veranderden.) Omdat haar razende vader haar wilde doden moest zij vluchten. Tijdens haar vlucht vond ze beschutting in een berg, die zich wonderbaarlijk sloot telkens haar zoekende belagers naderbij kwamen. Twee herders zagen haar vluchten en ze werd door één ervan verraden. (Volgens de legende veranderde de schapen van de verrader onmiddellijk in een zwerm sprinkhanen en werd zelf omgevormd tot een steenzuil.) Tenslotte onderging Barbara een gruwelijke marteldood die volgens de verschillende bronnen varieert tussen verbranding, zweepslagen op haar naakte lichaam, het afsnijden van haar borsten of tot slot de onthoofding waarbij haar vader eigenhandig de beul is. Kort daarop wordt Dioscurus geveld door een bliksemschicht. Barbara stierf waarschijnlijk op 4 december in 306.

Opmerkelijk in dit verhaal is dat de thema's vervolging en marteling omwille van een overtuiging en geloof niet tot een ver verleden behoren, maar vandaag de dag nog steeds brandend actueel zijn. Het feit dat Barbara om die redenen wegvlucht, op zoek naar een veilige

haven, doet verdacht veel denken aan verhalen die we dagelijks voorgeschoteld krijgen via diverse media.

Barbara wordt Heilige Barbara

Tijdens de eerste eeuwen van het christendom ontstond een cultuur van martelaars en martelaressen. Zij werden zo genoemd omdat zij al dan niet met geweld wensten te getuigen voor het christendom. In de eerste tijden van het christendom werden uitsluitend martelaren als 'heiligen' beschouwd en vereerd. In het martelarenboek worden alle heiligen met hun levensverhaal opgesomd. Die martelaarsverhalen dienden als voorbeeld voor de moed waarbij zij opkwamen voor hun geloof in een anti-christelijk klimaat. (Pas in 313 kwam een einde aan de christenvervolgingen en werd het belijden van de christelijke godsdienst toegestaan.) Vooral de martelaressen hadden een bijzondere voorbeeldfunctie. De wijze waarop zij de martelingen doorstonden werd als uitermate heldhaftig beschreven. Zo werd Barbara een bekende en populaire martelares van het christendom.

Op het graf van martelaars en martelaressen of op plaatsen waar relikwieën bewaard werden liet het christendom gedenkhuizen en kerken bouwen. Zo werden ze vereeuwigd voor cultus en gebed. Er zijn gegevens bekend dat zulke trekpleisters voor Barbara al tijdens de vroege Middeleeuwen ontstaan zijn in Egypte en Syrië.

Sint-Barbara als patroonheilige

Sint-Barbara heeft een groot aantal patronaten op haar naam staan. Zo wordt ze omwille van haar toren en het derde raam dat ze liet bouwen door architecten, metselaars en bouwvakkers vereerd. Ook klokkenluiders- en gieters, beiaardiers en leidekkers vereren haar. Maar ook gevangenen koesterden Sint-Barbara, omdat ook zij opgesloten was geweest.

Omdat vroeger een toren als opslagplaats voor munitie en buskruit werd gebruikt kreeg de heilige een plek in het leven artilleristen, kanonniers, schutters en soldaten.

Het feit dat haar vader de dood vond in een bliksemschicht, maakte haar ook tot patroonheilige van de brandweerlui.

Tevens is zij de beschermheilige tegen een schielijke, onvoorziene dood. Mijnwerkers kunnen op elk ogenblik geconfronteerd worden met een plots ongeval.

Diverse bidprentjes, gebruikt door de mijnwerkersverenigingen met de typische arbeidersgebeden, verwijzen stevast naar deze beschermingsbede. De spreuk "*H. Barbara, bescherm ons in alle gevaren*" laat niets aan onduidelijkheid over.

Iconografie

Afbeeldingen van heiligen die voor 313 gestorven zijn worden meestal afgebeeld met instrument van hun marteldood als belangrijkste attribuut. Andere attributen verwijzen naar gebeurtenissen uit het leven van de heilige.

Sint-Barbara wordt dikwijls met de overwinningskrans en de palmentak afgebeeld; het zijn de symbolen van de martelares. Als martelares heeft zij de dood overwonnen en de palmtwijn draagt zij zoals alle martelaressen als symbool van het eeuwige leven.

Andere attributen zijn onder meer de toren die naar haar eenzame opsluiting verwijst. Soms is

die toren eenvoudig, maar soms groeit hij ook uit tot een heus kasteel.

Op schilderijen, prenten en beeldhouwwerken ziet men dat de toren drie vensters bezit. De toren wordt omwille van de drie vensters die verwijzen naar de heilige Drievuldigheid geassocieerd met de eucharistie. Vanuit deze gedachte is Barbara stilaan uitgegroeid tot een eucharistieheilige en is één van haar attributen dus een kelk geworden.

Het zwaard herinnert ons aan haar marteldood. Een pauwenveer verwijst dan weer naar de roede waarmee ze werd geslagen door haar vader en die zoals gezegd in een zachte pauwenveer veranderde.

Ook de hostie en kelk komen vaak voor als symbool voor de laatste sacramenten. Barbara werd aanroepen tegen de plotse dood. Bij een plotse dood bestond het gevaar dat het laatste sacrament niet meer kon toegediend worden. Zo geloofde men dat Barbara de mens hiertegen kon behoeden.

De vrouw van de toren is de beschermvrouw van de mijnwerker, die langs de toren afdaald in de duisternis en elke bescherming van boven kan gebruiken. De mijnwerker is zoals Barbara telkens weer opgesloten in de diepte van de berg, waarvan men hoopt dat die hem beschermen zal, vooraleer weer te worden uitgespuwd naar het leven van het daglicht. Er zijn tekeningen, schilderijen, penningen, vaandels en zilveren sierobjecten bekend die voor en zelfs door mijnwerkers werden vervaardigd uit piëteit voor, of uit verering van Barbara.

In Genk komen we nog heel wat Sint-Barbarabeelden tegen in zowel openbare gebouwen als bij verzamelaars. Ook in glasramen van kerken staat Sint-Barbara afgebeeld.

In de Oekraïense St.-Johannes De Doperkerk te Waterschei is er een glasraam gewijd aan Sint-Barbara. Zij wordt hier evenwel afgebeeld met een mijnlamp. Bovendien steekt zij haar rechterhand beschermend uit om de mijnwerkers te behoeden.

In Boxbergheide is een kapel aan haar gewijd. Tegen de achterkant van de kapel is een kunstwerk aangebracht. Het stelt Sint-Barbara voor met de toren en de mijnwerkerslamp als attributen. Ze wordt geflankeerd door mijnwerkers.

Actie 'Barbara blijft'

Er wordt onder meer door ex-mijnwerkers beweerd dat er in de blauwstenen nis boven de vroegere ingang van de mijn van Winterslag een beeld van Sint-Barbara stond. Die nis was overigens een ideale plek voor de patrones van de mijnwerkers. Tot op de dag van vandaag kan dit evenwel niet bewezen worden aan de hand van een foto. Maar het stond vast dat sinds de sluiting van de mijn van Winterslag in 1988 de nis leeg stond ... tot de Gentse kunstenaar Sofie Muller n.a.v. haar tentoonstelling 'Black Out', dat in de zomermaanden van 2012 op C-Mine te zien was, een Sint-Barbarabeeld in de nis liet plaatsen door de brandweer van Genk. Het ging om een houten werk dat de kunstenaar op de kop kon tikken op een antiekbeurs in Gent en dat ze herwerkte.

Voor een krantenartikel van Het Belang Van Limburg van 30 mei 2012 schrijft Chris Nelis: *"Ik heb haar hoofd in brand gestoken en zo haar aangezicht zwart gemaakt", zegt Muller. "Dat symboliseert haar nog beter als patroonheilige van brandweer en mijnwerkers."*

Deze verbranding verwijst tevens naar de folteringen die Barbara tijdens haar leven moest doorstaan.

Nadat het beeld terug geplaatst werd in de nis lokte het weerom heel wat reacties los. Er ontstond de discussie of het beeld moest blijven staan in de nis of niet!

In november 2012 deed het stadsbestuur van Genk een oproep om aandeelhouder te worden van het beeld voor de prijs van 5 euro. Het beeld kostte in totaal 4.000 euro. Als de stad 400 aandeelhouders zou kunnen vinden dan legde het de resterende 2.000 euro zelf bij. Indien er geen 400 kopers zouden gevonden worden dan ging het beeld terug naar kunstenaar Sofie Muller. Het project liep tot 31 maart 2013.

De actie was een succes! Meer dan 500 individuen en organisaties kochten een aandeel en zorgden ervoor dat het beeld op C-mine bleef.

Bij de herdenkingsviering van 25 jaar mijnsluiting Winterslag – op witte donderdag 28 maart 2013 – kreeg de actie een feestelijke afsluiting en was het definitief: BARBARA BLIJFT!

De naam Sint-Barbara leeft verder in Genk

- Mijnwerkers-Brancardiers organiseren o.a. bedevaarten naar Lourdes.
- De harmonie Sint-Barbara Waterschei-Zwartberg
- De Sint-Barbaraschuttersgilde
- De Poolse katholieke mannenbond Sint-Barbara
- ...

Sint-Barbaravieringen in Genk

De feestdag van Sint-Barbara, op vier december, groeide in de Limburgse mijnstreek uit tot hét feest van de mijnwerkers. Alhoewel de eerste vieringen louter een aangelegenheid voor de ingenieurs waren.

Maar voor het feesten kon beginnen, vond een productieslag plaats. Tegen Sint-Barbara-dag deden de kompels hun uiterste best om zoveel mogelijk productie te ‘maken’. Er werd extra hard gewerkt om de hoogste kolenproductie tussen de verschillende pijlerploegen, afdelingen of posten per mijnzetel te halen. De ploeg met de hoogste productie werd hiervoor letterlijk ‘verloond’. De extra-premies belandden echter in het loonzakje van de opzichters. Op vier december vonden deze premies weer hun weg terug naar de kompels, aangezien de opzichters en werkleiders deze gebruikten om de mijnwerkers te trakteren. Als we de verhalen van ex-mijnwerkers mogen geloven werd er op Sint-Barbara heel wat liters drank verbruikt en bleef er van deze premies niet veel over.

Vier december was dus een vrije dag. Vooraleer het feestgewoel losbarstte, werd de eucharistie gevierd ter ere van ‘Sint-Berb’ in de plaatselijke parochiekerken. Het verenigingsleven van de betreffende mijnwijk werd aangezocht om de H. Eucharistieviering mee te helpen verzorgen. Zo luisterde in de jaren vijftig het knapenkoor ‘de lustige Heivinken’ de eucharistieviering op in de parochiekerk Christus Koning van Waterschei. Na de kerkelijke plechtigheden werden de vieringen verder gezet met het uitreiken van de medailles, de zogenaamde nijverheidstekens Laureaat van de Arbeid.

In Waterschei gebeurde dit in het Casino. Na de mis ging men er stoetsgewijs, met de harmonie Sint-Barbara op kop, naartoe.

In Winterslag gingen de feestelijkheden door in zaal Parkhotel.

Hier en daar trok er ook nog een processie door de cité.

Vanaf 1947 ontving ook het Genks gemeentebestuur op 4 december een delegatie op het gemeentehuis.

Op 3 december 1966 werd, de zetel van Zwartberg was dat jaar gesloten, de Sint-Barbaraherdenking in mineur gevierd. De ex-mijnwerkers voelden zich niet meer geroepen de festiviteiten bij te wonen. De tragische gebeurtenissen van dat voorbije jaar speelden hierin natuurlijk een belangrijke rol.

Op 4 december 1987 gingen in Winterslag en Waterschei de laatste officiële bedrijfsvieringen van het Sint-Barbarafeest door. Zoals gebruikelijk vonden de vieringen voor beide mijnzetels ook toen afzonderlijk plaats. Zijn ergernis over de gescheiden vieringen sprak directeur Foblets tijdens de Sint-Barbaraviering van 1986 reeds als volgt uit: *“Het blijkt hier gemakkelijker twee voetbalploegen op hetzelfde plein te laten spelen dan twee gefusioneerde mijnzetels in dezelfde zaal het feest van hun patroonheilige te laten vieren.”*

Ook de gastarbeiders in Genk – zelfs Turken en Marokkanen die weliswaar de H. Mis oversloegen – vierden Sint-Barbara uitbundig.

Er werd ook een Sint-Barbara-jaarmarkt en een Sint-Barbara-veldloop georganiseerd.

Vier december was niet allen voor de mijnwerkers een feestdag, maar ook voor hun kinderen. Kinderen van mijnwerkers mochten gratis naar een filmvoorstelling in het casino, gevolgd door een bezoek van Sinterklaas, die twee dagen later zijn verjaardag viert maar voor de mijnstreek speciaal een uitzondering toestond.

Zo groeide Sint-Barbaradag uit tot een echt volksfeest.

In 1954 begroette burgemeester Gerard Bijmens voor het eerst het brandweerkorps op de plechtigheden. Ook nu nog wordt jaarlijks Sint-Barbara gevierd door de Genkse brandweerlieden met onder meer een gezamenlijk ontbijt, een dankmis in de kazerne, toespraken van de commandant en van de burgemeester, het zegenen van de brandweervoertuigen en het uitreiken van de medailles aan de brandweermannen. Na de officiële receptie zijn er nog allerlei activiteiten waaraan de brandweermannen kunnen deelnemen op vrijwillige basis: bowlingen, snookeren, ... Tegen de avond trekken groepjes naar het centrum van Genk om deze feestdag af te sluiten met een pintje bier.

Sint-Barbaravieringen in Genk vandaag

Na de sluiting van de mijnen begon de traditie te verwateren. De gebruiken rond Sint-Barbara leken een stille dood tegemoet te gaan. Maar door de inzet van een aantal ex-mijnwerkers, en waarschijnlijk met nostalgische redenen, worden er op verschillende plaatsen opnieuw Barbara-vieringen georganiseerd.

Tegenwoordig zitten we in Genk in een situatie waarbij een tiental ongeveer gelijkaardige activiteiten (receptie, optocht, maaltijd, eucharistieviering, ...) georganiseerd worden en die elk op een eigen publiek gericht zijn.

Daarom nam de Dienst Cultuur in opdracht van de stad Genk het initiatief om deze ‘barbaraorganisatoren’ samen te brengen.

In zijn mail van 6 april 2016 aan mij gericht verklaart Gert Philippeth van Dienst Cultuur:
“Niet om de eigen verenigingsactiviteiten te laten samensmelten of over te nemen maar om te onderzoeken of er enige praktische afstemming op het vlak van uur en plaats van deze vieringen mogelijk is. En om te zien of er een actuele interpretatie van de waarden waar Barbara voor staat haalbaar is.” ... “Uiteindelijk is dit jaar besloten om de energie van de organisatoren te bundelen en ter beschikking te stellen van jaarlijks één initiatief of activiteit die tegen de achtergrond van het mijnverleden georganiseerd wordt in Genk.”

Bronvermelding

“H.Hartkerk Winterslag-Genk,” 9 mei 2016,
[http://balat.kikirpa.be/results.php?linkthrough=BA&linkval=Kerk+H.+Hart%5BWinterslag\(Genk\)%5D](http://balat.kikirpa.be/results.php?linkthrough=BA&linkval=Kerk+H.+Hart%5BWinterslag(Genk)%5D)

Eddie Guldolf en Kristof Reulens, *Cahier 2 Bovernaards & Ondergronds*, Stad Genk Dienst Cultuur, 2006.

Jef Habex, *“Sint-Barbara in Genk,” Heidebloemke*, nr. 6 JG. 61, 2002, 230-244.

Interview met Joris Van Craeynest, Genk, 36 jaar, brandweerman brandweerkorps Genk.